

LÉLEKTANI FELJEGYZÉSEK

HÓDI SÁNDOR

STIGMATIZÁCIÓ ÉS DEVIÁNS KARRIER

Előbb azonban hadd térjünk ki azokra a szociológiai vizsgálatokra, melyek bizonyága szerint a deviáns személyre ütött bélyeg vagy „stigma” fontosabb tartozéka a devianciának, mint maga a szóban forgó viselkedés. Ezek a vizsgálatok elsősorban H. S. Becker, T. J. Scheff, J. D. Douglas és K. T. Erikson nevéhez fűződnek, és mint „minősítési elmélet” váltak ismeretessé. A koncepció lényege, hogy az ember nem attól válik deviánssá, hogy így vagy úgy viselkedik, hanem attól, hogy ezt vagy azt a viselkedést a társadalom kontrollszervei hogyan minősítik. És attól, hogy ha egyszer valakire már rásütik a deviáns bélyegzőt, gyakorlatilag nincs többé lehetősége arra, hogy ezt a véleményt megfellebbezze, illetve semlegesítse.¹

Hogy adott társadalmon belül kik, illetve milyen magatartásformák lesznek deviánsnak nyilvánítva, az, ahogyan erre már több helyen utaltunk, mindenekelőtt attól függ, hogy a társadalom mely rétegei kényszerítik rá saját normáikat és felfogásmódjukat másokra. Végül soron mindig a hatalmon levő vagy ahhoz közel álló csoportok határozzák meg, hogy milyen normák betartása kívánatos, milyen normák betartása kötelező, s hogy a normaszegés különböző formáit milyen szankciók fogják követni. Az uralkodó osztálynak a fennálló viszonyok, azaz saját érdekének védelmében az intézmények kiterjedt hálózata áll rendelkezésére ahhoz, hogy a konform magatartású személyek visszajelzései révén 1. megerősítse a normaszegés tényét, 2. minősítse, klasszifikálja, diagnosztizálja a szóban forgó cselekményt és 3. megbüntesse, „reszocializálja”, illetve megfelelő „gyógykezelésben” részesítse a normák megszegőit. Ezek a szankciók és diszkriminációs intézkedések oly mértékben meg-

¹ H. S. Becker: *The Other Side. Perspectives on Deviance*. New York, 1964., K. T. Erikson: *Notes on the Sociology of Deviance*. Social Problems, 1963. Vol. 9.

változtatják a deviánsnak mondott személy társadalmi helyzetét, hogy az mindenképpen sokkal rosszabb és kilátástalanabb lesz, mint volt előzőleg.

A helyzet rosszabbodását mindenekelőtt az idézi elő, hogy a diszkriminációs intézkedések életbeléptetésével a stigmatizált személyt hosszabb vagy rövidebb ideig kiszakítják megszokott környezetéből, s ezáltal személyi kapcsolatformái tovább gyengülnek. De ha nem is kerül sor elszigetelésére, az egyéb szankciók alkalmazása is együtt jár a környezet morális megvetésével és a diszkriminált személy kiközösítésével. A személyi kapcsolatformák megváltozásával, rosszabbodásával egyidőben és ezzel szoros összefüggésben, megváltozik a deviáns személy önmagáról alkotott képe is. A minősítést és a kiközösítést követően nem marad más hátra, mint hogy a devianciájára vonatkozó társadalmi „forgatókönyv” szerint éljen, ennek megfelelőképpen gondolkozzon, érezzen, s hogy be-fussa deviáns „karrierét”. Mint deviáns óhatatlanul kapcsolatba kerül és sorsközösséget vállal azokkal, akik, hasonló viselkedésből kifolyólag, hasonló minősítésre tettek szert. Szinte észrevétlenül egy deviáns csoport tagja lesz, mely csoport „érettebb”, tapasztaltabb egyedei mint „kezdőt” átsegítik a szankciókat követő identitászavaron és válsághelyzeten, könnyűszerrel rábírva arra az életformára, amit a csoport tagjai már szinte minden vonatkozásában ismernek, bizonyos fokú védelemre is szert véve így az újabb szankciókkal szemben.

Visszatérni a konform életformához innen már nagyon nehéz. Nemcsak azért, mert most már a deviáns személynek a deviáns személyekhez fűződő kötődései lesznek az egyén magatartásformáló kapcsolatai, hanem mert az ún. reszocializáció társadalmi esélyei objektíve is nagyon csekélyek. Maga a reszocializáció gondolata is olyan elmékben született meg, amelyek a társadalmi és személyi vetületeit tekintve egyaránt problémás-sá váló emberi magatartásformákat kizárólag a „szocializáció eredménytelenségének” tekintik.

E naiv moralisták alól Merton egyébként régen kihúzta a talajt, bebizonyítva, hogy: 1. a deviáns viselkedést *ugyanazok* a társadalmi erők és mechanizmusok hozzák létre, mint a normáknak megfelelő konform viselkedést. A deviáns viselkedés specifikuma tehát nem az, hogy különleges szociológiai szabályszerűségek idézik elő, hanem hogy az általános társadalmi szabályszerűségek sajátos aránybeli és térbeli hatása fejeződik ki benne. 2. Hogy a deviáns viselkedés nem tekinthető a konform viselkedést biztosító mechanizmusok melléktermékének, vagyis a deviáns magatartásforma nem afféle „selejt terméke” a szocializációért felelős mechanizmusoknak, hanem megvan a saját funkciója és célszerűsége a társadalmi rendszer egészének zavartalan működésében.²

Mivel a deviáns magatartásformák meghatározott társadalmi struktúrákon belül stabilizációs szerepet látnak el, hiú ábránd gyors és hatékony

² Vö.: *A deviáns viselkedés szociológiája*. Gondolat, Budapest, 1974. 30. old.

felszámolásukról álmodozni. A deviáns jelenségek rendszerstabilizáló funkciója egyrészt abban rejlik, hogy a deviáns személyek, mindenekelőtt saját rováskra, tüneteik révén megkísérlik semlegesíteni azokat a megélt, de cselekvési szinten fel nem oldható társadalmi ellentmondásokat, amelyek egyébként az uralmi viszonyokkal való (konfrontálódást elkerülhetetlenné tennék. Másrészt a deviáns személyek viselkedésének megbélyegzésével és büntetésével mindenki számára egyértelművé lehet tenni az érvényben levő normákat. A deviánsok kiszűrése, stigmatizálása és szankcionálása jelenti a norma kontrollját.

Furcsa, paradox helyzet áll így elő. Bár a deviáns személyek szimptomáik révén rendszerstabilizáló szerepet látnak el, hiszen az uralmi viszonyokkal való konfrontálódás helyett inkább saját lényüket nyomorítják meg, mégis mély ellenérzéseket váltanak ki magukkal szemben a társadalom konform tagjai részéről. Ennek az ellenérzésnek, sőt ellenségességnek az oka részben viselkedésük szokatlanságából fakad, részben intézményesen táplált. Mivel az atomizált társadalmakban a konform személyek helyzete is alapvetően bizonytalan, hiszen formális kapcsolataik révén idegenek maradnak egymás számára, érdekviszonyaik tisztánlátása híján mindenkiben ellenséget szimatolnak, rosszhiszeművé válnak, és bizalmatlanok lesznek egymás irányában. Ez az ártó szándéktól való félelem feszül a szokatlan, nem mindennapi viselkedés elutasításában is. Ám sokkal jelentősebb ennél a társadalom kontrollszerveinek az a tendenciája, hogy az adott gyakorlati viszonyokból származó feszültség és ellenségesség legfőbb forrásaként a deviáns személyeket tüntesse fel. Ezek a szerencsétlen, emberi kapcsolataikban legkiszolgáltatottabb, következképp legtehetetlenebb személyek lesznek kárhóztatva mindazért a frusztrációért, amit az emberek valójában egészen más okokból káfolólag kénytelenek elszenvedni. A társadalom kontrollszerveinek célja és érdeke, hogy a köznapi gondolkodást megingathatatlanul átjárja az a meggyőződés, hogy a deviáns személyek „teszik tönkre” és keserítik meg mások életét, hogy a társadalom kizárólag az ő „patológias lényük” miatt diszfunkcionális. Mert, ha e meggyőződéstől átitatva kellő megvetéssel és ellenségességgel viszonyulnak e voltaképpen szerencsétlen és ártalmatlan réteghez, az uralmi viszonyokat jelentős mértékű feszültségtől lehet tehermentesíteni. Ha ez az ellenségesség nem lenne, írja C. Chapman, ha a köztudat a deviánsokra valóságbeli helyzetünknek megfelelően tekintene, s nem úgy, mint „ösztoneikben megzaboláztalan”, „kóros késztetéseiktől” hajtott, önmagukra és másokra csak veszélyt és szerencsétlenséget hozó emberekre, az életformából és a konfliktusok állandósulásából fakadó feszültség és indulat könnyen fordulhatna azok ellen, akik az adott viszonyok, életforma, normák stb. fenntartásában érdekeltek és felelősek.³

³ Lásd Dušan Kecmanović: *Između normalnog i patološkog*. Beograd, 1979. 106. old.

A deviáns személyek helyzete ezért összességében megoldhatatlannak látszik a társadalom strukturális viszonyainak megváltoztatása nélkül. Nem meglepő, hogy az elmeosztályokon, büntetőintézetekben stb. folyó reszocializációval kapcsolatos tapasztalatok mindinkább arról győznek meg bennünket, hogy a hagyományos „korrekciós módszerek” és eljárások inkább erősítik a devianciát, mintsem hogy mérsékelnék a tüneteket, és az átnevelés helyett éppen a deviáns identitás felé terelik, a deviáns „karrier” befutására kényszerítik a problematikus viselkedésű embert.⁴

KRITIKAI SZÁMVETÉS

A nonkonform magatartás pszichológiai értelmezése során oda lyukadtunk ki, hogy jóllehet az ún. „szocializációs hibák”, valójában az egyén interperszonális helyzetéből fakadó s már világrajöttével beinduló kölcsönhatások és viszonyulási módok a személyiségben a statisztikai átlagtól eltérő pszichológiai mechanizmusokként jelenhetnek meg, ezek a mechanizmusok a pszichológiai homeosztázis szempontjából a személyiség normális reakcióinak tekinthetők. Éppen ezért, az egymástól szükségképp eltérést mutató, a személyi kapcsolatformák sajátosságain alapuló viselkedési sémákkal kapcsolatban a „normális” és „nem normális” kategóriapár pszichológiai szempontból nem alkalmazható. Éppúgy nem alkalmazható, ahogyan a „beteg”, „kóros”, „patológiás” stb. minősítés sem, lévén, hogy az effajta diagnózis nem a pszichológiai állapot specifikumait tartja szem előtt, hanem meghatározott társadalmi érdekeknek, ideológikus szempontoknak hivatott érvényt szerezni. Ha maga ez a minősítés problematikus is, fenntartással és kritikával ugyan, de egyelőre használni kényszerülünk ezeket a fogalmakat, hogy könnyebben nyomon követhető legyen, miről is van szó.

Alapjában véve ugyanerre a felismerésre vezet bennünket a devianciakutatás következetes végigjárása is. Normális és deviáns között elméletileg, tudományos értelemben, nem lehet határt húzni. Nem mintha az egyéni különbségek nem lennének kimutathatóak, vagy a differenciálódás nem volna nyomon követhető. Evidens, hogy bizonyos személyiség típusok, amelyek az adott szociális rendszer szempontjából funkcionálisak, kedvező visszajelzéseket nyernek. Ezek a visszajelzések megerősítik a „sikeresen szocializált” embereket pszichés habitusukban, akik így, egyre erősödő identitástudatuk mellett, megtalálják a számukra optimális teret és szerepet a társadalmi életben. Míg más, az adott társadalmi viszonyok szempontjából látszólag diszfunkcionális, valójában sokkal inkább a bűnbak szerepére kényszerülő magatartásformák a társadalom kontrollszervei részéről kedvezőtlen visszajelzéseket kapnak. A kedvezőtlen visszajelzések mellett általában diszkriminatív intézkedésekre is sor kerül,

⁴ *A deviáns viselkedés szociológiája*. Gondolat, Budapest, 1974. 42. old.

melyek következtében az ilyen személyek elszigetelődnek, identitásválságba kerülnek, érzelmileg dekompenzálódnak, és erő kifejtéseikben szétforgácsolódnak.⁵ Ezekből lesznek a deviánsok.

Ideológiai részrehajlás nélkül a szociológia nem vállalhatja magára ennek a differenciálódásnak és a vele kapcsolatos minősítő eljárásnak az elméleti áthidalását. Vagy, ha mégis, úgy tudomány helyett apologetikává válik. Vonatkozik ez a devianciakutatásban érintett valamennyi más szaktudományra is. Ennek az apologetikus szerepvállalásnak a megkerülésére nincs más mód, mint hogy vállaljuk elméleti előfeltevéseink és alkalmazott értékrendszerünk folyamatos kritikai felülvizsgálatát. S annál inkább szükségünk van a társadalmi valóság eme vonatkozásainak kritikai felülvizsgálatára, mert, mint ahogyan Mátrai László írja egy helyütt, ezeknek a kérdéseknek, az emberi magatartásra vonatkozó „jónak” és „rossznak”, „normálisnak” és „kórosnak” a megítélése az emberi lét alapkérdéseit érintik. Mellékes és esetleges összefüggéseket, látszatrelációkat tárhat fel a pszichológia és a szociológia, ha a felelősségvállalás alól megpróbál kitérni. A deviáns jelenségekkel kapcsolatos adekvát látásmód lehetővé teszi számunkra, hogy felismerjük a társadalom „szerkezeti vagy konstrukciós hibáit”.⁶ Hiszen a normasértő jelenségek elemzésével, rejtélyeik megvilágításával az adott struktúra legfájdóbb „titkát” vonjuk vállatára.

E kritikai számvetés első lépésénél is nyilvánvalóvá válik, hogy a látszat és a látszat fenntartására irányuló tendenciák ellenére a deviáns személyek nem a társadalommal való szembenállást képviselik. Ellenkezőleg. Az uralmi viszonyok megőrzése, fenntartása szempontjából éppen hogy a legmesszebbmenőkig felhasználható (és felhasznált) emberanyagot jelentik. Mint Dušan Keomanović írja, a bűnözők, neurotikusok, kábítószér-élvezők, prostituáltak, elmebajosok és öngyilkosok serege jelenti a társadalmi változások szempontjából a „legveszélyelenebb”, a *legkevésbé forradalmi réteget*.⁷ Számarányukból így akár a társadalmi fejlődés dinamikájára is következtethetünk, amennyiben a deviáns jelenségek számanak jelentős mérvű megnövekedése annak a jeleként (is) értelmezhető, hogy a társadalmi konfliktusokból származó feszültség csökkentése, semlegesítése a merev struktúrákhoz igazodik, vagyis hogy strukturális változásra, az érdekkonfliktusok *reális megoldására* s vele az emberi viszonyok átrendezésére nincs igazán lehetőség. De helytálló az is, ahogyan Kolozsi Béla fogalmaz ebben a kérdésben. A devianciák jelentik azt a mindenkori árat — írja —, amit az adott struktúrának kell fizetnie azért, hogy az

⁵ Lásd Kolozsi Béla: A deviáns jelenségek vizsgálatának néhány szociokulturális szempontja. In: *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből*. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1980.

⁶ I. m.

⁷ Lásd Kecmanović, i. m.

emberek az érvényben levő normákat betartsák, illetve, hogy a társadalmi intézmények, „szektorok” a rájuk rótt funkcióikat elláthassák.⁸

A kritikai számvetés újabb lépéseként le kell számolnunk azzal a magasztos eszmével, hogy a modern társadalmak embere milyen hatalmas, erős, legyőzhetetlen. A deviáns jelenségek tüzetesebb körbejárása csúfot új ebből az eszményből. Rádöbönt arra, hogy a racionális ember léleklében milyen törékeny, hogy a racionális élet, amire a szüntelen (ön)tömjénezéstől a legostobább ember is oly büszke, tele van ésszerűtlenséggel, hogy a racionális társadalom milyen embertelen.

Folytathatnánk a sort, de itt most nem ez a célunk. Inkább arra a kérdésre kell még választ adnunk, hogy, tekintettel a sok bonyolult és megoldatlan kérdésre, ami a deviáns viselkedéssel kapcsolatban felmerült, s hogy pszichológiai szempontból, mint mondtunk, „kóros reakciókról”, „patológias személyiségről”, „mentális betegségekről” stb. milyen nagy fenntartásokkal lehet csak beszélnünk, egyáltalán létező problémakör-e az, amit itt tárgyalunk. Más szóval, problémás magatartások-e azok, amelyekről fentebb annyi szó esett?

Természetesen ezek csak afféle szónoki kérdések. Hiszen mindaz, amit a korábbiak során kifejtettünk, egyáltalán *nem implikálja*, azt, hogy a nonkonform magatartásformák jelentős része, mind egyéni, mind társadalmi szempontból, nem jelentene reális problémát, nem tartalmazna az elméleti kutatás és a társadalmi praxis számára egyaránt megoldást sürgető kérdéseket. Így például a már több ízben is felsorolt deviáns magatartásformákat, mint az alkoholizmus, a kábítószer-élvezés, a bűnözés, a szexuális zavarok, a neurózisok, az öngyűlkosság és az elmebajok, mindkét vonatkozásban vitathatatlanul problematikusnak kell tartanunk. Csak éppen az nem mindegy, hogy milyen szempontból, milyen alapállásból tartjuk őket azoknak.

A KÓROS MAGATARTÁSFORMÁK TIPOLOGIÁJA

E téren talán még Jaspers fogalmazza meg a leginkább elfogadhatónak látszó megoldást.⁹ Jaspers szerint az egyes magatartásformák pszichológiai szempontból vett problematikusága azzal áll összefüggésben, hogy szenvedéssel járó állapotként jellemezhetőek. Szenvédést jelentenek a tünethordozó egyén és szenvédést a környezet számára, családtagoknak, hozzátartozóknak. Mint általános irányadó elvre hivatkozhatunk ugyan a szenvedésre, pszichológiai szóhasználattal: intenzív frusztrációs élményre, de ennek alapján sem lehet az embereket egyértelműen diagnosztizálni. Sok minden szolgálhat ugyanis szenvedés forrásául, amit sem a környezet, sem a pszichológia nem hajlanó veszélyállapotként elfogadni. És

⁸ Kolozsi, i. m.

⁹ Jaspers, i. m. (lásd előző számunk)

fordítva, frusztrációs hiányállapotának kompenzálását az egyén éppen hogy euforikus boldogságként élheti meg — a kábítószer-élvezéstől, szesz-fogyasztástól a szexuális elhajlásokon keresztül a mániás elmezavarokig sokféle formája lehet ennek —, ám annál inkább szenvedhet ettől az állapottól az egyén környezete, és a pszichológia is a személyiség válságtüneteit látja benne.

Sokan ezért a kóros személyiségállapotok meghatározásához a szubjektív véleményeknél szilárdabb támpontokat keresnek. Kecmanović például az ellenkező végletbe esik. Társadalomontológiai szempontokat vet fel. Megítélése szerint egy magatartásformát akkor tekinthetünk kórosnak, ha ez a magatartás ontológiai szempontból ellentétben áll az ember önmegvalósításával, ha gátolja az ember lényegi erőinek megnyilvánulását.¹⁰ Ez a meghatározás a „parciális megoldások” és az ember „lényegi szükségletei” mögött gondolatilag egy fikatív, azaz társadalmi természetéből megfosztott emberre támaszkodik. Márpedig a konkrét hús-vér emberek mindig az adott társadalmi struktúrának s azon belül sajátos helyzetüknek megfelelő magatartásmintákat és pszichológiai hajlamokat alakítanak ki, ami alapvetően meghatározza természetüket és szükségleteiket. Tőlük tehát az ún. „lényegi szükségletek adekvát kielégítése” aligha kérhető számon valamilyen elvont embereszmény és történelmi hitvallás nevében.

Persze bizonyos vonatkozásban mégis szó eshet általánosnak tekinthető emberi szükségletekről, pontosabban azok kielégítésének megghiúsulásáról. A lényegi kérdés ezzel kapcsolatban így hangzik: Mi váltja ki azt az intenzív szorongást, amit az egyén személyiségének sajátos jelleget kölcsönző, önmaga és/vagy mások számára szenvedést okozó reakciókkal kényszerül kompenzálni? Önmagunkat ismételjük, ha a korábbiakkal összhangban azt állítjuk, hogy ennek a nagyfokú és tartós szorongásnak a forrása az egyén interperszonális viszonyainak, emberi kapcsolatainak alapvető megoldatlansága. Más szóval, az egyén társadalmi kötődéseinek bizonytalansága, a „köldökzsinór” elvékonyodása, elhalása váltja ki és állandósítja azt a frusztrációt, melynek következtében az idegrendszer folyamatos megterhelés alatt áll. Illetve, hogy ettől a megterheléstől, az életfunkciók szempontjából veszélyes intenzitású izgalmi állapottól az egyén megóvja magát, olyan *viszonyulást* alakít ki mások iránt, amely révén eliminálni tudja valamelyest szorongását. A szorongás eliminálásának, mint a másokhoz, a nélkülözött és mondvacsinált közösséghez való sajátos viszonyulásnak a sokféle formája figyelhető meg a deviáns magatartásformákban.

Hogy mikor, hol s milyen formát ölthet ez a viszonyulás, annak természetesen meghatározott társadalmi lélektani feltételei vannak. Különböző társadalmak strukturális sajátosságaitól függően eleve különböző szereprepertoárokkal rendelkeznek. Felkínálják a válsághelyzetbe kerülő

¹⁰ Kecmanović, i. m.

emberek számára a deviáns alternatívákat. A toleranciától, illetve az alkalmazott szankcióktól függően ugyanakkor lehetőség nyílik átcsoportosításukra is, arányuk megváltoztatására. S ahogyan megváltozik a túrt és kevésbé túrt viselkedések köre, megváltozik az a szféra is, amelyben a konfliktusok sűrűsödnek, hol kisebb, hol nagyobb súllyal nehezedve az igazságszolgáltatásra, egészségügyre stb.¹¹

De lássuk, melyek is azok a magatartásformák, amelyek, eltérő s változó arányuk ellenére, általában nyomasztó gondként nehezednek a modern társadalmak emberének életére és a megfelelő intézményekre. A deviánciakutatás minden különösebb rendszerezési elv nélkül az alábbi csoportosítást alkalmazza ezen a téren:

- alkoholizmus és narkománia
- neurózisok, pszichózisok
- bűnözés, antiszociális magatartás
- szexuális zavarok és
- öngyilkosság.

Ez a csoportosítás, éppen a rendszerezési elv hiányával, azt a látszatot igyekszik kelteni az emberekben, hogy itt, lényegüket tekintve, egymástól merőben különböző megnyilvánulási formákról van szó, amelyek ekként tulajdonképpen más-más „kór” kifejeződései. Valójában lehetséges ezeknek, az egymástól formai vonatkozásban egyébként valóban eltérő magatartásformáknak olyan csoportosítása is, ami a megtévesztő látszat ellenére felfedi a közöttük levő szoros összefüggést. Nemcsak társadalmi gyökereiket tekintve, hanem pszichológiai vonatkozásukban is.

Hogy milyen irányt vesz a személyiség fejlődése, az, mint mondtuk, alapvetően a személyi függőségi viszonyokat leképező neurális modellrendszer ingerszervező sajátosságainak a függvénye. Az ily módon létrejövő, nevezzük így: „idegrendszeri típus”, elvileg már előlegezi azt, hogy a stresszreakció fokozódásával a későbbiek során milyen kóros reakciókra lehet számítani. Az extravertáltakra jellemző expresszív viselkedés például már önmagában véve szorongáscsökkentő hatású. A cselekvési szinten kifejezésre jutó kötetlenebb, gátlástalanabb megnyilatkozások ugyanis az idegrendszer tehermentesítését szolgálják. Az introvertáltaknál viszont a cselekvési gátoltságból fakadóan a szorongás kognitív feldolgozásra vár, és elsősorban élményszinten reprezentálódik. Ez az összefüggés azt jelenti számunkra, hogy az extravertált személyeknél tartós és intenzív frusztráció mellett mindenekelőtt a viselkedés szintjén megnyilvánuló extrémítások várhatóak: kriminalitás, alkoholizálás, szexuális kilengések stb. Az introvertáltaknál ezzel ellentétben a stresszreakció fokozódása az érzelmi életre fejt ki romboló hatást, ami általában együtt jár sajátos tudatállapotok kialakulásával. Leggyakoribb körképként így a neurózis különböző formáira, kényszerességre, fóbiákra, hipochondriára, illetve sú-

¹¹ Kolozsi, i. m.

lyosabb kedélybántalmakra: depresszióra, pszichózisokra, öngyilkosságra lehet számítani. Az olyan személyeknél viszont, akikre nem jellemző az élményszintű szorongás, de extravertált jegyeikben is gátoltak, deviáns viselkedés helyett hisztériás és pszichoszomatikus tünetek megjelenése várható.

Az indulati élet szabályozása szempontjából megkülönböztethetjük tehát a

- viselkedési extremitásokban, az
- élményszintű szorongásban és a
- vegetatív stresszreakciókban

megnyilvánuló személyiségkárosodásokat. De minthogy az extravertió—introvertió „keveredési aránya”, tendenciája végtelenül sokféle változatot kínál, ezt az elvi felosztást gyakorlati diagnosztikai célokra csak nagy megszorításokkal lehet használni. Arra azonban mindenképpen jó, hogy a kóros magatartásformák megkülönböztetése szempontjából lehetővé tegyen számunkra egy olyan felosztást, ami, alapelveit tekintve, visszautal e magatartásformák kialakulásának társadalmi és lélektani vonatkozásaira. Természetesen emellett számos más, nem kevésbé lényeges tényező szerepét is kiemelhetnénk a deviáns személyiségreakciók kialakulásában. Ha mi mégis a szorongásfeldolgozás jellegére fektettünk itt legnagyobb hangsúlyt, ez szorosan következik mindabból, amit az idegrendszer izgalmi nivójának szabályozásával, illetve magával a pszichológiai típusképződéssel kapcsolatban korábban mondtunk.